

Bagyinszki Ágoston OFM – Mészáros Lukács (szerk.):

Apóriák – Természettudomány és teológia párbeszédben

BUDAPEST, L'HARMATTAN KIADÓ, 2018

A Sapientia Szerzetesi hittudományi Főiskola égisze alatt megjelent tanulmánykötet a *Bevezetés* után öt főbb fejezetre tagolódik, melyeket *Utószó* és *Függelék* (A Nemzetközi Teológiai Bizottság dokumentuma) zár. A majd 300 oldalas, mégis könnyen kezelhető, közepes méretű könyv egyes fejezeteit G. Tanzella-Nitti (A Vatikáni Csillagvizsgáló munkatársa), Bagyinszki Ágoston (teológus), Mészáros Lukács (paleontológus) és Szeiler Zsolt, valamint Schmall Dániel (filozófusok) jegyzik.

Már a bevezetőben értékes gondolatokat olvashatunk a zarándokltról, mely által az utazó a „természettudományos racionalitástól” elrugaskodva képes egy úgynevezett „tágabb racionalitás” felé nyitni, amely a szakralitás és az Istennel folytatott párbeszéd tere. Majd Charles Taylor modernitáselméletével ismerkedhetünk meg, *A szekuláris kor* című műve alapján. Ennek legfontosabb mondanivalója, hogy az elvallástalanodás nem a modernitás lényegét alkotó folyamat, hanem több tényező (mint például a technikai-tudományos fejlődés, valamint az ember autonómiára való törekvése) miatt alakult ki. Fontos gondolat továbbá, hogy a hit, a transzcendencia felé fordulás a modern kor embere számára is lehetséges, anélkül, hogy a modernitást szükségképp el kellene utasítania. A *Bevezetés* 3. részéből megtudjuk, hogy a címben szereplő apória fogalmán a különböző perspektívákból szemlélt valóság eltérő és összeegyeztethetetlennek tűnő megmutatkozásait értik a szerzők. Az utolsó részben pedig a teológia és a természettudomány közti párbeszéd mai irányába nyerünk betekintést, melyek közül a szerzők a „teológia és természettudomány komplementaritásának, dialogikus-kritikus viszonyának koncepcióját” kívánják érvényre juttatni.

Az 1. fejezet, mely *A teremtés fogalma és a két könyv-metafora* címet viseli, a „természet könyve”, valamint a Szentírás viszonyát mutatja be eszme- és teológiatörténeti perspektívában. Ameddig a középkori gondolkodók a természet könyvének – mivel az mindenki számára hozzáférhető – egyetemes jellegét hangsúlyozták, addig a Szentírás tanulmányozása csak kevesek kiváltsága volt. A középkori szerzők közül Szentviktori Hugó és Szent Bonaventura a lelki ember „spirituális figyelmenek” és „megvilágosodott látásának” szükségességét hangsúlyozta a természet könyvének helyes értelmezéséhez, melyek által némileg kiküszöbölhetőek az emberi természetet

ért, bűnbeesés okozta sebek. Később, a reneszánsz tudós, Raimundus de Sabunde – akarva-akaratlan – már-már túlhangsúlyozta a természet könyve értékét a Szentírással szemben, amely utat nyitott a „modern természetvallás” felé. A modern kor a természettudományok megjelenésével azt az elképzelést hozta magával, hogy a természet könyvének olvasása a tudósok privilégiuma – ahogyan Galilei és Kepler is tartotta. Korunk egyházi vezetői elismerték, elismerik, hogy a természet könyvként való olvasása elvezethet bennünket Istenhez, üdvözíteni azonban csak Krisztus képes. Amennyiben a teológia képes a természettudomány eredményeit elmélkedés tárgyává tenni, a természettudomány pedig elismeri a világegyetem könyvként való olvasásának lehetőségét, gyümölcsöző párbeszéd indulhat meg közöttük.

A második főfejezet *Az evolúciós elv és a létezők hierarchiája* témáját járja körül. Az evolúciós elv elfogadása, mely „értéksemleges változási folyamatot jelent” (89.), kezdetben komoly problémát okozott a kereszténység számára, ez a helyzet kb. fél évszázada változott meg. Az evolúció melletti érveket négy csoportba sorolják: korunk biológusai, létezők antievolucionista és anevolucionista irányzatok is. Utóbbi elhatárolódik a paleontológia eredményeinek jelentőségétől, az előbbi tendenciát képviselő tudósok pedig képtelenek összeegyeztetni hitüket és szaktudásukat.

Az evolúciós elméletben fontos szerepe van a tudományos értelemben vett véletlennek, maga az evolúció azonban a modern tudósok szerint elkerülhetetlen folyamat. A véletlenszerűség problémájára frappáns választ adott Aquinói Szent Tamás, aki szerint a véletlen fogalmának csak a rend fogalmával együtt van értelme. Isten világában – aki a rendet képviseli és a dolgok fő oka – nincs helye a véletlennek, a másodlagos okok szintjén azonban igen. Ez lefordítható az evolúció nyelvére is, melynek működése „a véletlen és szükségszerű összjátéka” (103).

A „létezők hierarchiájának” elmélete a bibliai teremtéstanban gyökerezik – olvassuk a továbbiakban. Emiatt a judaizmus egyes irányzatai elutasítják az evolúciós világképet, ahogyan alapvetően az iszlám is. Az ábrahámi vallások devolúciós elvet képviselnek, melyben a paradicsomi állapotot, amelyben az ember Isten közelében élt, követte a bűnbeesés, a hívő azonban folyamatosan visszavágyik az elveszett paradicsomba. Az evolúciós elv ezzel ellentétes irányú. Az evolúciós paradigmához kapcsolódóan a szerzők bevezetik az emergencia fogalmát, melyen egy olyan új jelenség felbukkanását értik, amely előzményeiből nem vezethető le. Ilyen emergens jelenségként fogható fel az élet maga, amely, úgy tűnik, nem magyarázható teljességgel a kémiai folyamatok összességével, vagy az emberi tudat, hiszen az idegrendszer szerveződésének leírásával a neurológus nem képes egyszersmind a tudat szubjektív tapasztalatára is kimerítő választ adni.

A harmadik fejezet témája a *Kozmogenezis*. Akik a kozmológiával foglalkoztak, mindig is a világegyetem egészét, teljességét, törvényszerűségeit igyekeztek megragadni. Ez a vállalkozás más és más eredményt hozott a különböző korokban, az adott világgelfogáshoz igazodva. Meg kell különböztetnünk a fizikai és a metafizikai

kozmológia világegyetem-képét – olvashatjuk –, az előbbi a fizikai aspektusokra koncentrálnak, míg az utóbbi túlmutat a téridő keretein. A kétfajta kozmológia szoros kapcsolatban áll egymással. Ezután a Big Bang elmélet standard leírása következik, majd a világ struktúrájáról és időbeliségéről kapunk képet a természettudomány szemszögéből. Újra előkerül az evolúció témája is, amely immár kozmikus szinten érvényesül a világegyetem vonatkozásában. Ezt követően a tudományos univerzumkép és a keresztény teológia kapcsolódási pontjai kerülnek bemutatásra.

A térbeliség eszméi (határtalan, de véges, a kora újkorban pedig végtelen és határtalan) elfogadásra találtak a teológiában, az időbeli kezdet gondolata azonban már komplexebb probléma. A világ rendezettsége, amelyet a természettudomány is alátámaszt, az istenérvek alapját képezi a filozófiai-teológiai gondolkodásban. A modern kozmológia antropikus elve némiképp kapcsolódási pontot jelent a teológiai kozmológia relatív-antropocentrizmusához.

A következő alfejezet Karl Rahner gondolatait hívja segítségül, hogy a teremtő Isten és a fizika által leírt tudományos univerzum képét megkísérelje összeegyeztetni. A német teológus gondolataihoz Arisztotelész (anyag–forma) és Aquinói Szent Tamás (a tevékenységként felfogott lét) segítségével jutnak el a szerzők. Mivel Tamás a teremtés aktusától elválaszthatatlannak tartotta a fenntartás tevékenységét, bevezette az „isteni együttműködés” eszméjét, mely szerint Isten – mint elsődleges ok – a másodlagos okok segítségével avatkozik be a világ folyásába. E gondolatot mélyítette el Rahner, aki egyidejűleg hangsúlyozza az isteni tevékenység immanens és transzcendens jellegét, utóbbival annak a fizikai kereteket meghaladó voltát igyekezett megragadni. Így jutunk a rahneri „önfelülmúlás” tanához, melynek valódi jelentősége az emberi szellem határtalanságában, létre való nyitottságában áll. Fontos megjegyezni, hogy az önfelülmúlás – mely Rahner szerint az univerzum minden szintjén jelen van – tulajdonképpen az emergencia jelenségének feleltethető meg.

A negyedik rész az *Antropogenezis* problémáit járja körül. Elsőként a hominizáció folyamata kerül bemutatásra olyan altémákkal, mint a történeti antropológia elmélete, az ember helye az élővilágban, az emberi evolúció, ezen belül az Ádám-hipotézis monogenista teóriája, amely szerint a mai ember őse egy 1,8 millió évvel ezelőtt megjelent faj. Úgyisint az emberré válás folyamatához tartozik az agy fejlődése, valamint a kb. 35000 évvel ezelőttre tehető kulturális robbanás, amely a történelem és a vallás kezdetét jelentette. Ezután a hominizációs folyamat által felvetett filozófiai kérdések kerülnek tárgyalásra.

Az emberi tudat, a szellemiség kérdése kapcsán áttekintést kaphatunk a lélek és a tudat fogalmáról az eszmetörténetben, megismerkedhetünk Platón, Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás, valamint Karl Rahner felfogásával. A rahneri koncepció tárgyalása kapcsán kerül elő a tudat fenomenológiai felfogásának bemutatása, mely

a szubjektivitás tapasztalatának eliminálhatatlan voltát hangsúlyozza. Ezt követően az emberré válás és a vallás kapcsolatát igyekeznek megragadni a szerzők, Rahner, valamint Mezei Balázs vallásbölcseleti belátásaiból kiindulva.

A német teológus életművében a vallás apriori voltát, az emberi szellem végtelen létre való nyitottságát, Istenre való hangoltságát igyekezett filozófiai érvekkel igazolni, ugyanis megközelítésében a szellem az, ami megkülönbözteti az embert az állatoktól, és lehetővé teszi, hogy Istent az ember a maga végtelenségében szemlélje, vagyis vallással rendelkezzen. Az elemzés további része a vallás dinamikus, teremtő voltát ragadja meg, Mezei Balázs vallásbölcseletét hívva segítségül. A „vallás mint dinamikus totalitás” gondolatára építve, Mózes és a csipkebokor történetén keresztül szemlélteti a vallási tapasztalat „benső” és „külső” oldalát (208.). A vallás sajátossága ugyanis, hogy dinamikusan újjáteremti személyes valóságunkat annak kontextusával együtt, így például a teret és az időt: így jönnek létre a szent terek, valamint az Istennek szentelt ünnepek. E teremtő aktivitásnak köszönhető, hogy a vallás külső jelenségei, különböző rituáléi nemcsak a hívő, de az ateista ember mindennapjait is átszőhetik. A vallás tehát olyan egyetemes, mindent átfogó dinamikus jelenség, mely nemcsak közös elveket, törvényeket, gondolkodásmódokat és kulturális fejlődést biztosított számunkra a történelem folyamán, de a mai napig is átszövi és folyamatosan megteremti az emberi világot, annak minden aspektusával együtt.

Az utolsó főfejezet a kortárs elmefilozófiába nyújt bepillantást. Az első fontos probléma ebben a témában, hogy annak ellenére, hogy a tudat van a legközelebb önmagunkhoz, mégis alig ismerjük, hiszen általában nem áll tárgyként figyelmünk középpontjában. A fejezet áttekinti a behaviorista és funkcionalista megközelítéseket, bemutatja, mi következik az ún. „magyarázati rés” problémájából (miszerint a tudat fizikai redukciója egyelőre nem lehetséges) a tudat leírásra nézve, ismertetve a legfontosabb elmefilozófiai modelleket. Az elme és a környezet tárgyalásán belül találjuk az internalizmus és az externalizmus bemutatását, utóbbiból ered az elme és a test, illetve a környezet bensőséges kapcsolatának gondolata, ebből pedig a „szituált kogníció” elmélete származik, amelyből további lehetőségek bontakoztak ki, így többek között a vallásnak a fizikai világban való benne-létünk, azaz a létezésünk praxisa felől elgondolt megközelítése.

A kötet bemutatását lezárva érdemesnek tartom kiemelni, hogy tudományos jellegének dacára rendkívül olvasmányos és közérthető, amihez nagy segítséget nyújtanak a fejezetek elején szereplő áttekintések, melyek előrevetítik a várható gondolatmenetet; ahogyan a végén levont következtetések, összefoglalások is segítik a megértést. A lábjegyzetek pedig a gazdag szakirodalmi áttekintés révén megfelelő tájékozódási pontot jelentenek az egyes témákban elmélyülni kívánóknak.

Guth Bernadett